

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В СИСТЕМІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Проаналізовано тенденції, які визначають сучасний стан демографічної ситуації в сільській місцевості на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки України, розглянуто можливі шляхи оптимізації сучасного соціально-економічного становища.

Ключові слова: підприємництво, аграрна сфера, демографія, інформаційне суспільство.

Сучасний етап розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва проходить на тлі системних трансформацій, що тривають, у сфері аграрного підприємництва. Структурні перетворення національного АПК спричинили до значних змін соціально-економічного клімату на селі, зниження рівня зайнятості і падіння доходів селянства. Останнє стало додатковим чинником, який стимулює відтік працездатного населення в міста і занепад сільських територій.

Змінити негативні тенденції може створення передумов для ефективного функціонування на селі не тільки великотоварного виробництва, але і дрібних підприємницьких одиниць, значення яких останніми роками істотно зросло. Слід зазначити, що питаннями впливу багаторівневої аграрного бізнесу на соціально-економічний розвиток села займалися вітчизняні і зарубіжні вчені, зокрема І. Ф. Зинов'єв, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк.

Проте, на нашу думку, недостатньо вивченими залишаються перспективи якісних трансформацій селянських домогосподарств, а також способи їх адаптації до сучасних економічних реалій. Унаслідок цього метою статті є дослідження впливу структурних перетворень у сфері аграрного виробництва на соціально-економічний клімат у межах сільських територій.

За даними Державної служби статистики України, останніми роками на селі спостерігаються негативні тенденції у вико-рис-танні трудового потенціалу. Участь населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низьким рівнем продуктивності праці. У сільськогосподарському виробництві України зайнято 4,9 млн. чол., або 24,4% від загальної чисельності, що значно більше, ніж у розвинених країнах світу, а продуктивність праці у 5-7 разів нижча. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, у якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80 відсотків усіх сімей.

Особлива увага до приватного сектору у цьому контексті обґрунтована, по-перше, домінуючим у ньому екстенсивним характером виробництва, а, по-друге, переважною орієнтацією його членів на забезпечення себе продовольством та кормовими ресурсами для підсобного господарства за рахунок

особистої праці.

Про екстенсивний характер приватного сектору свідчить, зокрема, зіставна оцінка динаміки ресурсного потенціалу та обсягів виробництва основних видів продукції. Так, наприклад, якщо за 90-ті роки чисельність мешканців села, зайнятих у підсобних господарствах, зросла більше як удвічі, площа сільськогосподарських угідь - майже утричі, поголів'я великої рогатої худоби, корів, свиней - в 1,1-1,4 раза, то обсяг виробництва сільськогосподарської продукції (у порівняльних цінах 1996 р.) - зменшився майже на 1%. Як наслідок, приватний сектор на сьогодні функціонує фактично в автономному ізолюваному режимі та бере досить слабку участь у формуванні товарних продовольчих ресурсів країни. Тим більше - він практично усунений з системи грошового обігу та водночас блокує процес формування та підвищення загального платоспроможного попиту [1].

Як свідчать дані таблиці 1, протягом 2007-2011 років відбулися структурні зміни у динаміці зареєстрованих безробітних з огляду на їх місце проживання. Якщо у 2007 році частка сільського населення в загальному обсязі складала 54%, то у 2011 році питома вага безробітних селян становила 43%. Слід зазначити, що цей процес мав характер тенденції, про що свідчить динаміка показників (2007 рік - 54%, 2008 рік - 50%, 2009 рік - 39,8%, 2010 рік - 43%). Ця ситуація стала наслідком міграції працездатного сільського населення у міста в результаті скорочення кількості сільськогосподарських підприємств, що призвело до падіння попиту на кваліфіковану робочу силу у сільській місцевості.

Під час опитування керівників сільських громад Харківської області було виявлено наступні соціально-психологічні фактори, що стримують якісний розвиток вітчизняного села:

- незацікавленість у нововведеннях у самоврядуванні, низькі інтерес і мотивація до будь-якої новачій, у тому числі і до розбудови активного суспільного життя всієї громади, формування власного погляду на розвиток свого населеного пункту, а також потреба постійного контролю і співпраці з органами державної влади;
- реальна заклопотаність місцевих лідерів і

відсутність вільного часу для навчання та впровадження інновацій;

- інформаційна обмеженість сільських жителів через невідповідність технічної бази, зокрема комп'ютерних засобів та мережі Інтернет;
- консерватизм поглядів на більшість ситуацій, стосунки, які роками склалися в громаді, що стає на заваді об'єктивності оцінки ситуації та здійсненню стратегічного планування життєдіяльності адміністративних одиниць;
- слабкість віри в себе, у свою громаду [4]

Певним чином зменшити негативні наслідки руйнації системи великотоварного сільськогосподарського виробництва вдалося за

рахунок збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва, де також була необхідна додаткова робоча сила. Однак у результаті накопичилися системні проблеми у розвитку вітчизняної аграрної сфери через скорочення кількості господарських одиниць, а кількість працюючих на селі теж продовжувала скорочуватися.

Як свідчать дані таблиці 2, за період 2008-2010 рр. спостерігалася тенденція до скорочення чисельності зайнятого населення, як загалом у масштабі національної економіки, так і у сфері виробництва, пов'язаного з використанням флори і фауни, зокрема сільського господарства.

Таблиця 1. Кількість зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання

Категорії	Роки					2011 до 2007, %
	2007	2008	2009	2010	2011	
Всього	642,3	844,9	531,6	544,9	482,8	75,2
жінки	385,8	465,2	286,9	296,0	267,3	69,3
чоловіки	256,5	379,7	244,7	248,9	215,5	84
міське населення	296,4	418,3	319,8	308,8	271,8	91,7
сільське населення	345,9	426,6	211,8	236,1	211,0	61

Таблиця 2. Динаміка діяльності суб'єктів підприємництва

Показники	Роки						2010 до 2008, %	
	2008		2009		2010		Разом	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство
	Разом	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	Разом	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	Разом	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство		
Суб'єкти малого підприємництва, всього								
кількість зайнятих працівників, тис. осіб	6308	306,2	6450,9	293,6	4960,2	254,3	78,63	83,05
у т. ч. найманих працівників	3745,1	218,8	3665,8	197,8	3034,3	185	81,02	84,55
обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	701634,6	18241,3	657643,6	21613,2	714811,7	25600,3	101,88	140,34
Малі підприємства								
кількість зайнятих працівників, тис. осіб	2319	231	2227,4	221,8	2145,7	216	92,53	93,51
у т. ч. найманих працівників	2206,2	195,1	2106,5	181,4	2024,9	172,8	91,78	88,57
обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	496683	14578,7	461691,1	17485,5	484393,5	22136,5	97,53	151,84
Фізичні особи-підприємці								
кількість зайнятих працівників, тис. осіб	3989	75,2	4223,5	71,8	2814,5	38,3	70,56	50,93
у т. ч. найманих працівників	1397	26	1206,7	25	1009,4	12,2	72	45
обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	204951,6	3662,6	195952,5	4127,7	230418,2	3463,8	112,43	94,57

У сфері малого підприємництва скорочення кількості працівників за цей період склало загалом 22 %, у т.ч. найнятих робітників - 19%, а за галузями природокористування - відповідно 16 і 15%.

Найбільш суттєвим було скорочення серед приватних підприємців, що діють як фізичні особи. Якщо по малих підприємствах, які функціонують у природних галузях, скорочення робітників склало 6%, а найманого персоналу – 10%, то по фізичних особах падіння склало відповідно 50% та 55%. Поясненням цього є порівняно висока господарська мобільність фізичних осіб, які, на відміну від фірми, навіть в аграрному секторі, здатні змінити характер власної економічної діяльності. Частково вони продовжили свою підприємницьку діяльність на рівні селянських домогосподарств, однак така ситуація не є прийнятною.

На думку Т. Приймачук, вирішити проблеми розвитку сільських територій можливо через:

- організацію розвитку сільських територій на основі спеціально опрацьованих стратегій;
- диверсифікацію виробництва, як одну із основ формування альтернативних джерел зайнятості населення;
- забезпечення ефективного функціонування і виведення на якісно новий рівень розвитку сільського господарства як головної галузі сільських територій та інших виробничо-господарських структур;
- прискорене відтворення соціальної інфраструктури сільських поселень;
- удосконалення соціально-економічних механізмів підтримання виробничої активності та зацікавленості сільського населення у оптимізації використання наявного ресурсного потенціалу [6]

Як бачимо, у результаті структурних перетворень у сфері аграрного виробництва відбулося істотне зниження рівня зайнятості сільського населення. Результатом цих процесів став відтік працездатних мешканців у міста, а також посилення люмпенізації в середовищі вітчизняного селянства. Істотна частина населення активізувала свою діяльність у селянських домогосподарствах, вирощуючи продукцію, яка не є

предметом виробництва сільгоспідприємств.

Слід зазначити, що такий стан речей є вимушеною спробою задоволення власних потреб за рахунок самоексплуатації, тому не може вважатися вирішенням питання забезпечення міського населення свіжими овочами і фруктами вітчизняного виробництва. Крім того, зменшення розмірів сільськогосподарських підприємств призвело до трансформації набору професійних навичок, необхідних для ефективної господарської діяльності на середніх і малих сільськогосподарських підприємствах.

Проте скорочення числа фахівців зробило сільгоспідприємства більш уразливими до дії зовнішніх чинників, пов'язаних з використанням інформації як виробничого ресурсу. До цієї групи належать питання, що стосуються, крім іншого, організації звітності, юридичного забезпечення господарської діяльності, а також використання сучасного програмного забезпечення.

Неможливість утримування штату відповідних фахівців на малих підприємствах обумовлює необхідність створення різного роду консультативних центрів, здатних надавати подібні послуги. Їх діяльність можлива як у межах обслуговуючих кооперативів, так і на базі державних регіональних навчально-наукових закладів. Проте вказані заходи вимагають корегування шляхів розвитку аграрного підприємництва в плані перегляду системи кадрового забезпечення, а також створення умов для стимулювання інституційних трансформацій.

Загальна тенденція до масового роздрібнення виробництва сільськогосподарської продукції призводить до структурних трансформацій на ринку праці в масштабі сільських територій. У результаті скорочення персоналу в підприємницьких структурах аграрного сектору економіки відбулося переформатування посадових функціональних повноважень як керівного складу, так і пересічних виконавців. Невідповідність їхньої професійної підготовки вимогам сучасної економічної моделі негативно позначилася на рівні ефективності діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, а також на характері розвитку вітчизняного села.

Список літератури

1. Демографічна і поселенська база та трудові ресурси села [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro.ua.net/economics/documents/category-10/doc-7/>.
2. Зінов'єв, І. Ф. Економічні наслідки стратегій інтеграції України у світовий освітній простір [Електронний ресурс] / І. Ф. Зінов'єв. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2011_1/211-218.pdf.
3. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституційний аспект [Текст] / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 760 с.
4. Лисенко, Л. В. Місцеве самоврядування в контексті демографічної ситуації в селах Харківської області [Текст] / Л. В. Лисенко // Теорія та практика державного управління. – 2010. - №1(28). – С.1-6.
5. Малік, М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК [Текст] / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3-7.
6. Приймачук, Т. До питання про рівень соціального розвитку села та життя сільського населення [Електронний ресурс] / Т. Приймачук. – Режим доступу <http://baikas.lzuu.lt/~mazyllis/julram/21/101.pdf>.

РЕЗЮМЕ

Кальченко Сергей

Современные особенности демографической ситуации в системе сельских территорий

Изучены тенденции развития демографической ситуации в сельской местности. Рассмотрено современное состояние и перспективы развития аграрного предпринимательства в условиях постиндустриальной экономики. Проанализированы проблемы адаптации мелкого аграрного бизнеса к стандартам модели информационного общества. Сформулированы мероприятия для повышения эффективности деятельности малого агробизнеса, в частности повышение уровня кадрового обеспечения путем активизации деятельности научной среды.

RESUME

Kal'chenko Sergiy

Modern features of demographic situation in the system of rural territories

Progress of demographic situation trends in rural locality are studied. The modern state and prospects of development of agrarian enterprise in the conditions of postindustrial economy is considered. Problems of adaptation of small agrarian business and standards of the model of an information society are analysed. The author formulates actions for increase of efficiency of small agrarian business activity, in particular increase of the level of personnel maintenance by activation of the activity scientific sphere.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2012 р.